
GLOBALIZACIJA I IZOBRAZBA: APOKALIPSA RAJA ILI RAJSKA APOKALIPSA

Vedrana SPAJIĆ-VRKAŠ
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 37.014
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 26. 1. 1999.

Opisujući prijelaz iz tzv. zlatnog doba škole i zlatnog doba izobrazbe u zlatno doba učenja, autorica iznosi tvrdnju da su suvremene promjene u izobrazbi kojima se naglašava dimenzija učenja posljedica djelovanja triju čimbenika: globalizacije, post-modernih zaokreta u znanosti te politika i programa međunarodnih institucija i nevladinih udruga. Ograničavajući se ovom prilikom samo na učinke globalizacije, koju određuje kao niz međusobno povezanih promjena usmjerenih uređenju svijeta kao cjeline, ona kritičkom raščlambom dokazuje da se promjene u izobrazbi daju objasniti četirima trendovima: a) globalizacijom kao procesom gospodarsko-tržišnog ujedinjenja, b) globalizacijom kao procesom demokratskog ujedinjenja, c) globalizacijom kao procesom moralnog ujedinjenja te d) globalizacijom kao pokretačem globalnih procesa diferencijacije. Objašnjavajući utjecaje svakoga od tih trendova, autorica se bavi pitanjima korporacijskog utjecaja na nacionalne sustave izobrazbe, poticanja građanske i demokratske pismenosti kao uvjeta zaštite treće generacije ljudskih prava, razvoja svijesti o međusobnoj povezanosti i odgovornosti u kontekstu globalne etike i održivog razvoja te utjecaja procesa etničke i nacionalne diferencijacije na izobrazbu u razvijenim i postkomunističkim državama.

MIJENE ZLATNIH DOBA

Stanje u kojemu se odgoj i izobrazba nalazi na kraju drugoga tisućljeća vjerojatno najbolje opisuje riječ "strepnja". Odgovor na pitanje: čemu služi odgojno-izobrazbena djelatnost – sve je opterećeniji različitošću glasova iste vrijednosti i kratkotrajnošću njihova normativnog mandata. Destabilizacija nije

samo pogodila teorijsko mišljenje oduzevši mu prijeko potreban svjetonazorski autoritet, nego je ugrozila i međusobnu povezanost i ovisnost odgojno-izobrazbene djelatnosti i prosvjetne politike. Zlatno doba škole u kojemu su i nositelji i korisnici odgojno-izobrazbenih usluga iskazivali sveopću vjeru u smisao organiziranog i masovnog učenja, odavno je zamijenila sveopća sumnja u njegovu učinkovitost.

Raspad je zatvorenog sustava, istina, otvorio prostore pojedinačnim rješenjima čija je dinamika dovela u pitanje mogućnost predviđanja odnosa među njima. Na pozornici koja je i dalje zadržala naziv "škola" u dva su se desetljeća izmijenili različiti ciljevi, zadaci, sadržaji, strategije i metode učenja i poučavanja. S vremenom su se počeli vješto zamatati u retoriku vlastitoga smisla kojom se nastojalo osjetljivoj i sumnjičavoj publici nametnuti izbor, ali je i ostaviti u uvjerenju da je upravo s takvim izborom sve bliže zadovoljavanju svojih pravih potreba. Postalo je gotovo svejedno gdje se poučava, ako je vizija cilja bila povezana s intelektualnim nadahnućem, moralnim pročišćenjem ili društvenim spasenjem pojedinca.

Dekonstrukcija škole tečajevima, predavanjima, radionicama, javnim raspravama, skupovima ili meditacijom, suprotno žalopojkama tradicionalista, zapravo je ojačala vjeru u odgoj i izobrazbu. Tako je sumnja koja je dovela do promjena i legitimirala odgojno-izobrazbeno višeglasje uspjela učenika iz višestoljetne vladavine škole uvesti u zlatno doba odgoja i izobrazbe u kojemu se formalne spoznaje zamjenjuju istinom pojedinačnog iskustva i pojedinačne interpretacije. Potraga za učiteljem, za guruom, za voditeljem, koji će nam pomoći da svoju malu istinu neskromno proširimo do planetarnih razmjera i njoj podredimo sve velike istine, postaje najvažniji pokretač učenja. Umjesto nekadašnje škole čiji su sadržaji i načini rada bili podređeni strogoj matrici formalno-znanstvene spoznaje koja ne ostavlja mjesta pojedinačnim naklonostima, strahovima i tumačenjima, sada su odgoj i izobrazba, usredotočeni na pojedinca koji poučava, omogućili pojedincu koji uči potragu za samim sobom do razine na kojoj će opći poredak stvari moći legitimno podrediti matrici subjektivne spoznaje.

Iako je svođenje općeg poretka stvari na pojedinačnu percepciju i subjektivni doživljaj rastvaranje svijeta u spoznajnom egocentrizmu, u pojedinačnoj prolaznosti, u prizemnosti svakodnevice ojačalo položaj učenika i njegova učitelja glede onoga što se i kako učilo, ono je zlatnom dobu odgoja i izobrazbe dalo pečat festivala pojedinačnih svetosti na kojima se, kako se ubrzo pokazalo, samooslobođenje počelo prerano slaviti.

Sveopća sumnja koja je krajem šezdesetih zamijenila sveopću vjeru u značenje tradicionalističkog učenja i koja je od-

goj i izobrazbu dobrim dijelom oslobodila institucionalno-školske dominacije, oslabila autoritarnost prosvjetnih politika, a značnosti odgoja i izobrazbe otvorila neograničene prostore istraživanja, početkom devedesetih prerasla je u sveopću strepnju. Zlatno doba odgoja i izobrazbe uspjelo je ojačati svijest pojedinca o sebi i svojim potrebama, ali ga nije opremilo učinkovitim instrumenatijem za rješavanje problema koji su sve više ugrožavali njegovu svakodnevicu. Strepnja koja se tad javlja kao posljedica nesklada između sve jače svijesti o sebi i sve izraženije nemoći da se upravlja svojom vlastitom sudbinom otvorila je pitanja smisla ljudskog života, naravi istine i mogućnosti spasenja.

S tim pitanjima započela je nova faza preispitivanja uloge odgoja i izobrazbe u očuvanju života pojedinca i razvoju održive ljudske zajednice. Djelovati lokalno – misliti globalno – postala je krilatica novih pokreta koji u promjeni modela spoznaje i vrijednosnog odnosa prema stvarnosti, kao i u promjeni modela poučavanja i učenja, vide sigurne putove izlaska iz krize i učinkovit otpor izazovima suvremenog svijeta. Povezivanje pojedinačne osjetljivosti i globalnih pojava, potreba da se pojedinačna svijest smjesti u svijet, da misli svijet i da djeluje u pravcu njegova očuvanja kao uvjeta svoje sigurnosti, postala je temelj krupnih promjena u odgoju i izobrazbi u kojima je škola ponovno zadobila središnje mjesto. Preispitivanje ciljeva i zadataka odgoja i izobrazbe, uvođenje novih odgojno-izobrazbenih sadržaja i programa, reorganizacija škole, poticanje otvorenijeg odnosa između učitelja i učenika i između škole i zajednice, uključivanje roditelja i zainteresiranih građana u ostvarivanje školskih zadataka i druge promjene potiču se jednim jedinim ciljem – naučiti učenika slobodno misliti sebe kao odgovornog su-nositelja društvenih promjena na svim razinama, a u pravcu sve veće sigurnosti i stabilnosti svijeta kao prave ljudske zajednice.

Potreba da se svoje svakodnevno, malo iskustvo misli kroz druge i svijet kao cjelinu uvodi nas u razdoblje koje bi se, uspijemo li se barem približiti naznačenim ciljevima, moglo nazvati zlatnim dobom učenja. U njemu bi se pozornost više usmjerila na onoga tko uči i na kakvoću naučenog, ne zbog toga što je naučeno najbolji pokazatelj učinkovitosti škole i poučavanja nego zato što je ono pretpostavka smisla globalnih promjena u odgoju i izobrazbi kojima se nastoji odgovoriti na sve bremenitije izazove i krize suvremenog svijeta.

U tom pravcu danas odlučujuće djeluje nekoliko međusobno povezanih i ovisnih čimbenika: a) globalizacija, b) postmodernistički zaokreti u znanosti i c) politike i programi međunarodnih institucija i nevladinih udruga. Zbog ograničenosti prostora, u daljnjem tekstu pokušat ćemo raščlaniti sa-

mo promjene u odgoju i izobrazbi koje su posljedica procesa globalizacije.

UČINCI GLOBALIZACIJE

Prema podacima UNESCO-ova Međunarodnog instituta za planiranje izobrazbe (International Institute for Educational Planning, IIEP) iz Pariza, na promjene nacionalnih i međunarodnih izobrazbenih politika od sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća najviše su utjecali brzi znanstveni i tehnološki razvoj, nerazmjeran porast pučanstva u nerazvijenom dijelu svijeta, gospodarska nesigurnost, deregulacija društvenog sektora i promijenjena uloga države. Posljednjih nekoliko godina tim se trendovima pridružio niz novih čimbenika među kojima se najčešće spominju:

1) globalno širenje slobodnog tržišta koje vodi tješnjoj gospodarskoj i financijskoj integraciji;

2) sve šire prihvatanje zajedničke agende za rješavanje gorućih problema čovječanstva što potvrđuju završni dokumenti svjetskih skupova od 1990. do danas: New York (o djeci), Rio de Janeiro (o okolini), Kopenhagen (o društvenom razvoju), Kairo (o pučanstvu) i Istanbul (o habitatu);

3) jačanje supranacionalnih grupacija, kao što je Europska Unija, koje ograničavaju državni monopol nad pojedincem, društvom i razvojem;

4) proširenje jaza između bogatih i siromašnih na nacionalnoj i međunarodnoj razini te pojava unutarnacionalnih i međunacionalnih sukoba.

Većina navedenih pojava danas se najčešće podvodi pod pojam globalizacije kojim se, u najopćenitijem smislu, označava niz međusobno povezanih promjena usmjerenih na uređenje svijeta kao cjeline. Zbog složenosti tih promjena i dalekosežnosti posljedica koje one sa sobom nose, u društvenim se znanostima pojam globalizacije raščlanjuje s različitih disciplinskih i kritičkih pozicija, što ima snažan utjecaj i na pojavu novih teorijskih paradigmi i praktičnih rješenja u području odgoja i izobrazbe. Promišljanje smisla, ciljeva, zadataka, sadržaja, strategija i metoda odgoja i izobrazbe u međunarodnom kontekstu, tj. glede potreba svijeta kao cjeline, a ne samo glede potreba pojedine regije ili države, ili pak pojedine škole ili učenika, najvećim je dijelom posljedica učinaka globalizacije u raznim vitalnim sektorima života.

GLOBALIZACIJA KAO PROCES GOSPODARSKO-TRŽIŠNOG UJEDINJENJA

Sintagma o svijetu kao "velikom selu" ili "jednom društvu u fizičkom smislu" (Robertson, 1992) već se nekoliko desetljeća rabi kao metafora gospodarsko-tržišnih i novčarsko-transak-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

cijskih promjena kojima se nadilaze dosadašnje granice država i regija i stvara jedinstveno svjetsko tržište. Razumijevanje procesa globalizacije u kontekstu stvaranja jedinstvenoga svjetskoga gospodarskog sustava do danas je ostala najomiljenija tema društvenih znanosti. Kao prateće pojave tog procesa, koje umnogome osiguravaju uspjeh globalnih gospodarskih reformi i proizvodnju svijeta kao cjeline, najčešće se spominju: a) razvoj novih komunikacijskih tehnologija i pojava globalnoga komunikacijsko-medijskog sustava koji otvara neograničene mogućnosti virtualnog života oslobođenog vremenskih i prostornih zakonitosti (v. Ginneken, 1998; Noam i Wolfson, 1997); b) jačanje globalne potrošačke kulture koja društvene odnose oslobađa normativnosti i stalnosti značenja do razine na kojoj se brišu razlike između stvarnosti i mašte (Featherstone, 1991; Jameson i Miyoshi, 1998) i c) jačanje globalizma kao nove ideologije kojom se promiču vrijednosti planetarnog povezivanja i međuovisnosti (v. Viotti i Kauppi, 1993).

Ekstremni zagovornici globalnog liberalizma skloni su te promjene vidjeti kao najznačajniji proizvod modernizma zbog toga što one najavljuju pobjedu tržišta nad državom i vode izmjeni političke karte svijeta. Umjesto državnih granica, tvrde ti autori, svijet će biti podijeljen na gradove i njima pridružena gospodarska područja uređena prema načelima gospodarsko-tržišnih interesa. Suprotstavljajući se njihovim tezama, skeptici tvrde da prestrukturiranje svijeta prema standardima jedinstvenoga gospodarskog sustava predstavlja povratak na kraj devetnaestog stoljeća kad je kapital bio neovisan o proizvodnoj gospodarskoj aktivnosti. Ni teza o propasti države pod utjecajem globalizacije nije održiva, ima li se na umu da velike korporacije koriste određene državne strukture kao svoje glasnogovornike.

Većina autora pripada trećoj skupini koja objašnjenju uloge globalizacije u suvremenim društvenim promjenama pristupa s kritičkih ili umjereno kritičkih pozicija. Oni se zalažu za jasnije određenje pojma globalizacije i uvođenje novih teorija koje bi primjerenije objasnile nove realnosti svijeta. Drži se da je mnogobrojnost i nepouzdanost teorijskih modela, odnosno njihova niska prognostička valjanost, dobrim dijelom odgovorna za nemoć znanstvenoga i društvenog sektora da nadzire pravce globalnih promjena i dovrši uređenje svijeta na dobrobit svakog pojedinca, naroda i čovječanstva u cjelini.

Ta vrsta kritike osobito je prisutna u autora koji gospodarsko-tržišno ujedinjenje svijeta vide kao proizvod kapitalizma pomoću kojega velike transnacionalne korporacije izvlače profit (Wallerstein, 1980). Za njih je svijet izvor sirovina, jeftine radne snage i općinjenih potrošača, a ne široko područje

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

dogovaranja i zaštite zajedničkih interesa, što bi moglo opravdati proces globalizacije. Korporativni kapitalizam odan je samome sebi, a ne nekoj državi ili regiji, pa se njegovo širenje najčešće određuje kao suvremeni oblik imperijalizma. A. Touraine (*Globalization and Citizenship*, 1996) ističe da je globalizacija ekstremni oblik kapitalizma koji polazi od de-socijaliziranih gospodarskih procesa u kojima kapital izmiče nadzoru politike i društvenih institucija. Oslobađajući se društvenih ograda gospodarstvo počinje upravljati svijetom prema svojim zakonima, pa se, tvrdi autor, globalizacijom ne ulazi u globalno društvo nego u novi globalni prostor koji prijeti nestabilnošću i kaosom. Spajanje raspolovljenog svijeta on vidi u novim društvenim institucijama preko kojih će se ponovno uspostaviti veze između društva i gospodarstva.

Procjenjujući dobitke i gubitke koji nastaju gospodarsko-tržišnim ujedinjenjem svijeta, neki autori tvrde da postoje alternative globalnoj liberalizaciji koje su primjerenije rastu zapošljavanja, smanjenju siromaštva i promicanju građanskog društva (*Globalization and Citizenship*, 1996). Oni razlikuju "globalizaciju odozgo" od "globalizacije odozdo". Prva ovisi o golemoj količini novca koji se troši na osiguranje tržišne dominacije i nerazumno iskorištavanje svjetskih bogatstava, pa je u suprotnosti s načelom globalne održivosti. "Globalizacija odozdo", pak, predstavlja proces stvaranja globalnoga građanskog društva temeljenog na načelima prava, participacije, odgovornosti i solidarnosti kojima se istodobno štite pojedinačni i opći interesi.

Internacionalizacija gospodarstva praćena je krupnim promjenama u zapošljavanju koje potiču korjenite promjene u organizaciji, sadržajima i strategijama odgoja i izobrazbe. Privatizacija školstva, otvaranje virtualnih škola i fakulteta, izrada jedinstvenih izobrazbenih standarda i kriterija školske uspješnosti, učinkovitije usklađivanje srednjega i visokog školstva sa zahtjevima globalne proizvodnje i tržišta, ujednačavanje izobrazbenih programa na regionalnoj razini, kakva je npr. Europska Unija i sl., samo su dio promjena u izobrazbi koje prate globalizaciju gospodarskog sektora. Problem nerazmjernog utjecaja korporacijskog gospodarstva na izobrazbu bio je jedna od središnjih tema Drugoga svjetskog kongresa o međunarodnoj izobrazbi, održanog u Washingtonu 1998. godine. U izvješću se upozorava da globalizacija gospodarstva prijeti raskolu između opće izobrazbe i izobrazbe za zanimanje. Ukazuje se na opasnost od multilateralnih sporazuma o trgovini i ulaganjima kojima se smanjuje državna kontrola nad izobrazbom. Osobito se napada Multilateralni sporazum o ulaganjima (MAI) kojim bi se, ako se usvoji, u zemljama OECD-a stranim ulagačima osigurala potpuna neovis-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

nost o državi u svim sektorima, uključujući izobrazbu, zdravstvo i kulturu. Izričito se spominje da takvi sporazumi dovedu u pitanje izradu i provođenje socijalne, prosvjetne i kulturne politike i predstavljaju prijetnju javnoj izobrazbi te da je korporacijski utjecaj na izobrazbu protivan demokraciji i građanskom društvu. U skladu s tim, poziva se na zaštitu položaja radnika i njihovih obitelji, zaštitu okoliša i sigurnost javnog školstva, uključujući povezanost između opće i profesionalne izobrazbe.

GLOBALIZACIJA KAO PROCES DEMOKRATSKOG UJEDINJENJA

Ujedinjenje svijeta prema gospodarsko-tržišnim načelima samo je jedan aspekt složenih globalnih promjena. Nakon raspada komunizma u Srednjoj i Istočnoj Europi, pozornost znanstvenika jednako je usmjerena na raščlanjivanje političkih reforma koje vode uređenju svijeta kao "globalnog građanskog društva". Sve šire prihvaćanje demokratskih i građanskih načela vidi se kao novi pokušaj osiguranja društvenog nadzora nad gospodarstvom, pa se te promjene opisuju i kao "globalizacija odozdo". Stoga se o njoj već govori kao o "planetarnoj religiji" kojom se čovječanstvo suprotstavlja "planetarnom kaosu" proizvedenom internacionalizacijom gospodarstva. Mogućnost općeg spasenja povezuje se s promicanjem i zaštitom ključnih pretpostavki "demokratskog kozmopolitizma", kao što su poštovanje općih ljudskih prava i sloboda, demokratske vlasti, građanskog društva, kulturnog pluralizma, mira, sigurnosti i pravde. Koju ulogu u tome imaju globalni elektronički mediji i mogućnosti globalne komunikacije i informiranja, nije jasno. Dok neki u tomu vide mogućnost pune promocije ljudskih prava, osobito jednakosti, drugi su skloniji tvrdnji da s globalnim medijima započinje razdoblje ljudskog uprosječivanja i površnosti. U tom smislu znakovit je naslov priloga koji se početkom siječnja 1999. pojavio na stranicama Interneta "Teledemokracija: San, noćna mora ili stvarnost" u kojemu se raspravlja o prednostima i nedostacima "globalnog teleportiranja" demokratskih ideja i vrijednosti.

Potreba da se svijet zajedničkim snagama izvede iz "planetarnog kaosa" jedan je od najpostojanijih i najčvršćih argumenata kojima se opravdava globalno širenje ideja građanskog društva i demokracije. Taj je duh danas prisutan u svim normativnim dokumentima, preporukama i zaključcima međunarodnih i regionalnih institucija. Od država članica traži se da promiču i štite načela pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivost i univerzalnost ljudskih prava, vladavinu zakona i zajedničko naslijeđe obogaćeno različitošću, kao

pretpostavke sigurnosti svijeta. Mnogi u tome vide globalni program zaštite prava i sloboda pojedinca od samovoljnog djelovanja autoritarnih političkih i društvenih struktura koji, kako će napisati F. Fukuyama (1993), predstavlja "posljednju točku ideološke evolucije čovječanstva", odnosno "konačan oblik ljudske vladavine".

Širenjem ideja demokracije i građanstva došlo je do promjene značenja ključnih pojmova. Još prije nekoliko desetljeća pitanje demokracije rješavalo se gotovo isključivo unutar granica nacionalnih država. Iako je njihovo demokratsko uređenje jamčilo zaštitu građanskih, političkih, socijalnih i gospodarskih prava građana, istu zaštitu u mnogima od njih sve donedavno nisu uživale žene, starosjedioci te etničke i vjerske zajednice ili manjine. Povezivanje prava na demokratsku participaciju sa slobodom, jednakošću i snošljivošću, postalo je dijelom zapadnih demokracija tek nakon masovnih migracija i transformacije nacionalnih država u multietnička, multivjerska i kulturno-pluralna društva. To nastojanje da se načelo participacije poveže s načelom snošljivosti i jednakosti predstavlja "jedinstvenu formulu za političku integraciju i temelj je vrijednosti koje poznajemo pod nazivom demokratskog građanstva" (Hefner, 1998).

U skladu s tim promjenama, građanska država danas se shvaća kao politička zajednica utemeljena na ustavom i zakonima uređenim jednakim pravima i obvezama svojih građana, bez obzira na njihovo podrijetlo. U tim okvirima određuje se politički identitet pojedinca kao "jednoga među jednakima", što omogućuje institucionalizaciju snošljivosti i solidarnosti te usklađivanje privatnih i društvenih interesa. U tim je okvirima svakom građaninu zajamčeno pravo da zadovolji svoje interese u sklopu različitih etničkih, političkih, stručnih i drugih udruga, sve dotle dok time ne osporava građanska i politička prava drugih. Mogućnost slobodnog udruživanja radi zaštite vlastitih interesa, osobito glede samovoljnih odluka vlasti, postaje ključna odrednica građanskog, odnosno civilnog društva. Ono se određuje kao područje slobodnih udruga i zajednica građana koje stoje između građana i države i koje pojedincu osiguravaju mogućnost izravne društvene participacije, inicijative, pregovaranja i dijaloga.

Međutim, mnoga prava pojedinca nadilaze demokratske mogućnosti država i traže solidarnost šire zajednice, pa se i pitanje njihove zaštite danas nastoji riješiti u međunarodnom kontekstu. Potreba za osiguranjem međunarodnih instrumenata zaštite osobito je važna glede stvaranja uvjeta za osiguranje treće generacije prava poznatih pod nazivom "prava na solidarnost". Riječ je o pravu na mir, pravu na zdrav okoliš, pravu na humanitarnu pomoć u nevolji, pravu na razvoj, pravu

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

na uporabu zajedničke baštine čovječanstva i pravu na političku, gospodarsku, društvenu i kulturnu samostalnost. Jamčenje tih prava i njihove zaštite u najvećoj je mjeri potaknulo procese demokratskog ujedinjenja svijeta koje bi trebalo osigurati sudjelovanje i odgovornost svih. Stoga se danas ne postavlja samo pitanje prava i odgovornosti građana prema državi nego i prema svijetu u cjelini. Napetosti koje se javljaju prilikom određivanja prava i obveza pojedinca, skupina i država u kontekstu regionalnih i globalnih interesa, kao i međunarodnog nadgledanja zaštite tih prava, opravdavaju tezu da je institucija građanstva "proizvod koji se još uvijek nalazi u fazi konstrukcije" (*Globalization and Citizenship*, 1996).

Promjene u pravcu jačanja građanskih demokracija i stvaranja globalnoga građanskog društva novi su čimbenik promjena u području odgoja i izobrazbe (v. Barber i Battistoni, 1992; Mougnotte, 1995). Od škole se sve više traži da u učenika razvije građansku pismenost. To podrazumijeva razumijevanje ključnih pojmova demokracije i građanskog društva, razvoj intelektualnih i participativnih vještina te usvajanje građanskih vrлина koje će učeniku pomoći da misli i djeluje u korist svojih prava i interesa zajednice. Temeljna znanja uključuju vladavinu prava, predstavničku vlast, prava pojedinca, suverenost naroda, političku participaciju, građansko društvo i sl. te pitanja usklađivanja slobode s društvenim redom, zakona većine s pravima manjina, privatnih prava s javnim dobrom i sl. Razvojem intelektualnih vještina učenika se osposobljava da identificira, opiše i objasni ideje i pojave koje predstavljaju smetnju demokratskim procesima i građanskim slobodama. Participativne vještine osnažuju učenike da utječu na političke odluke i da nadziru učinkovitost svojih predstavnika u vlasti. One uključuju vještine pregovaranja, vođenja i donošenja argumentiranih odluka. Građanske vrline, pak, ogledaju se u odgovornosti prema svojim pravima i pravima drugih i uključuju samodisciplinu, uljudnost, snošljivost, poštovanje vrijednosti i dostojanstva svake osobe, te spremnost da se na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini problemi rješavaju u skladu s načelima temeljnih ljudskih prava i sloboda.

GLOBALIZACIJA KAO PROCES MORALNOG UJEDINJENJA I OSIGURANJA ODRŽIVOG RAZVOJA

Opće prihvaćanje demokracije i načela građanskog društva kao polazišta političkog uređenja lokalne, nacionalne i svjetske zajednice usko je povezano s pitanjem vrijednosnih orijentacija i stvarnog ponašanja građana. Shvaćanje razlike između dobra i zla za pojedinca i čovječanstvo te određivanje nagrada i kazna u svezi s tim samo je jedan od čimbenika pri-

jeko potrebnih za ostvarenje globalnih ciljeva demokratskog građanstva. Rješavanje problema diskriminacije, neravnopravnosti, društvene marginaliziranosti, autoritarnosti društvenih sustava, osobne sigurnosti i sl., osim znanja, traži aktivno poticanje promjena i drukčija moralna uvjerenja. Funkcionalističko-pozitivistički odnos prema svijetu, utilitarizam i antropocentrizam, naglašavanje individualizma, prava jačega i ogo- ljele racionalnosti te prihvaćanje strategije ravnoteže straha kao pokretača svijeta, polaze od drukčijih svjetonazorskih i etičkih ideala koji su nespojivi s idejom izgradnje demokratskog svijeta jednakih prava i solidarnosti.

Potruga za novim moralnim okvirima ljudskog života već se nekoliko godina zaustavlja na ideji globalne etike. Pojavila se sedamdesetih godina kao dio nastojanja za zbližavanjem religija, na što je osobit utjecaj imalo učenje H. Künga o jedinstvenom svjetskom moralu koji polazi od ljudskih prava određenih vjerskim tradicijama (Braybrooke, 1992). Iako tu sintagmu mnogi nerado rabe, dijelom i zbog, s jedne strane, uloge koju načela relativizma i kontekstualizma imaju u objašnjenju kultura i, s druge strane, stvarne nejednakosti svijeta, ona je u posljednje vrijeme postala jednom od ključnih tema u mnogim programskim materijalima međunarodnih organizacija i udruga. U njihovim dokumentima se globalna etika opisuje kao nova vrijednosna orijentacija koja pretpostavlja spremnost pojedinca, naroda, država i regija da svoje interese usklade s interesima svijeta kao cjeline, i to tako da prihvate sustav zajedničkih prava i dužnosti kao referentni okvir svojega mišljenja i djelovanja. Sadržaj koji zatvara taj okvir čine opća ljudska prava i slobode sadržani u *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* i regionalnim dokumentima, kao što su *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, *Američka konvencija o ljudskim pravima* i *Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda* te u programskim dokumentima drugih međunarodnih institucija, npr. *Helsinškom zakonu* i *Pariškoj povelji* Organizacije za suradnju i sigurnost u Europi. Iako se ti dokumenti u nekim detaljima razlikuju, svima njima zajedničko je naglašavanje slobode i dostojanstva ljudske osobe kao ključnog kriterija spoznajnog i etičkog odnosa prema svijetu.

Strepnja pred budućnošću i za budućnost, kao i svijest o međusobnoj povezanosti i suodgovornosti za trajanje ljudskog života, potaknula je povezivanja globalne etike i ljudskog razvoja. U Izvješću Svjetskog povjerenstva o kulturi i razvoju (*Our Creative Diversity*, 1995) globalna etika je zauzela središnje mjesto u koncepciji humanog razvoja kojom se napušta dosadašnja liberalno-individualistička doktrina napretka. Određena je kao nov sustav zajedničkih značenja, shvaćanja i vjerovanja koji bi trebali pridonijeti razrješenju pita-

nja ljudskog opstanka. Pretpostavke za prihvaćanje globalne etike nalaze se u "civilizacijskim postignućima", osobito u: 1) prihvaćenosti "zlatnoga moralnog pravila" u svim velikim religijama svijeta koje nas uči da drugima ne činimo ono što ne želimo da drugi čine nama; 2) pojavi globalne građanske kulture koja polazi od ideje ljudskoga dostojanstva i slobode i 3) sve većem utjecaju međunarodnih standarda ljudskih prava u svim sferama života. U skladu s tim, globalna etika bi obuhvatila sljedeće standarde: 1) ljudska prava i odgovornosti; 2) demokraciju i građansko društvo; 3) zaštitu manjina; 4) mirno rješavanje sukoba i 5) generacijsku i međugeneracijsku odgovornost za očuvanje prirodnih resursa na dobrobit sadašnjih i budućih generacija.

Povezivanje globalnih moralnih standarda s razvojem, a razvoja s pitanjem opstanka, znači napuštanje modernističke koncepcije napretka koja se isključivo služi pokazateljima gospodarskog rasta, osobito ukupnim nacionalnim dohotkom po stanovniku, stupnjem industrijalizacije i urbanizacije, privatnim materijalnim dobrima, povećanjem slobodnog vremena i sl. Zaokret od blagostanja shvaćenog kao materijalno bogatstvo i neograničena mogućnost potrošnje prema blagostanju shvaćenom kao zadovoljstvo životom nije bio samo posljedica razočaranja koje se početkom sedamdesetih pojavilo u razvijenim zemljama zbog nemogućnosti da sustavno riješe probleme siromaštva, nezaposlenosti, kriminala i kršenja ljudskih prava, nego, ponajviše, spoznaje o razmjerima globalne krize prouzrokovane neometanim gospodarskim rastom, načelom nadmetanja i antropocentričnim odnosom prema prirodi. Mentalni kaos koji je obilježavao perzistirajući individualizam šezdesetih nastojao se dovesti u red propagiranjem tehničkih rješenja za izlazak iz krize. Goleme količine novca počele su se usmjeravati na pročišćavanje okoline i na pretvaranje najvećih zagađivača u globalne zelene zaštitnike. Svijest o svijetu je postala toliko složena da se činilo kako je njegova rekonstrukcija moguća samo kao redukcija na tehničku razinu. U tom kontekstu su se shvaćali i izrazili kao što su "ekološka kriza", "ekološka svijest" i "ekološki osviješten građanin". Potreba za propitivanjem drugih razina globalne rekonstrukcije, osim uvođenja čistih industrija, recikliranja i agresivne osjetljivosti na tvornički dimnjak, tek se počela osvješćivati.

U tomu je odlučujuću ulogu imala Konferencija o okolini koja je održana u Stockholmu 1972. godine. U razdoblju koje je uslijedilo nakon Konferencije, okolina je shvaćena kao opće javno dobro, a pravo na zdravu okolinu kao opće ljudsko pravo treće generacije (v. *Our Common Future*, 1987). I jedno i drugo nadilazilo je okvire nacionalnih vizija i strategija za osigu-

ranje blagostanja vlastitih građana, pa se pojavilo pitanje međunarodnog konsenzusa o uređenju i upravljanju okolinom kao općim javnim dobrom u svezi s pitanjem ljudskog razvoja. Iako su diskusije o tom kakva treba biti ljudska okolina stalno opterećene vizurama pojedinih zemalja i multinacionalnih kompanija kojima ne pada na pamet da pri tomu ugroze svoje vitalne interese, krajem osamdesetih ipak je došlo do izrade i prihvaćanja zajedničke agende prema kojoj su i međunarodna zajednica i pojedine države obvezne na izradu i provođenje politike zaštite okoliša u kontekstu poticanja općeg razvoja.

Središnji pojam te agende je održiv razvoj (v. Pečujlić et al., 1992). Prema izvješću Svjetske komisije o okolišu i razvoju iz 1995. godine (Brundtlandova komisija), održiv razvoj znači postizanje one razine životnog standarda i kvalitete ljudskog života koja zadovoljava potrebe sadašnje i ne ugrožava prava budućih generacija. Njihovo osiguranje ovisi o načinu na koji danas usklađujemo zadovoljavanje društvenih, gospodarskih i ekoloških potreba prilikom donošenja odluka o razvoju lokalne, nacionalne i svjetske zajednice. Od društvenih potreba spominju se jednakost, participacija, osnaživanje položaja pojedinca, društvena pokretljivost i zaštita kulture. U gospodarske potrebe ubrajaju se javne službe, potrebe domaćinstava, rast industrije, rast poljoprivrede i učinkovito iskorištavanje rada. Glede okoline, spominju se: bogatstvo života, prirodni izvori, zaštita okoline, integracija ekosustava te čisti zrak i voda. Slično se u dokumentima OECD-a (*OECD Work on Sustainable Development*, 1998) održiv razvoj objašnjava kao čvrsta veza između gospodarske, socijalne i političke zaštite okoline. Ciljevi politike održivog razvoja više su usmjereni na pitanja jednakosti i blagostanja nego na sam gospodarski rast, pa se naglašava potreba da gospodarska politika vodi računa o ekološkoj i socijalnoj politici, a da istodobno u punoj mjeri rabi potencijale novih tehnologija i učinkovitih tehnika proizvodnje.

Ideja o održivom razvoju kao polazištu novoga međunarodnog konsenzusa i okvira za globalno djelovanje potvrđena je u zaključcima s niza svjetskih i međunarodnih konferencija organiziranih od Ujedinjenih naroda, počevši od 1992, s raspravom o problemima okoline i razvoja u Riju, svjetskog pučanstva u Kairu 1994, društvenog razvoja u Kopenhagenu 1995, položaja žena u Peking 1995. i ljudskih naselja u Istanbulu 1996. godine.

Vrlo je vjerojatno da su apokaliptične vizije koje nerijetko prate diskusije o prijeko potrebi izrade, prihvaćanja i provođenja zajedničkih politika i programa djelovanja u svrhu osiguranja održivog razvoja, utjecale na spremnost prosvjet-

nih administracija i djelatnika da mijenjaju ciljeve, zadatke, sadržaje i strategije odgoja i izobrazbe na svim razinama školovanja. Umjesto odgoja i izobrazbe za zaštitu okoliša, koji je dugo polazio od redukcionističko-tehnicističkog shvaćanja "oporavka prirode", sada se pozornost više usmjerava na uvođenje varijanta globalne izobrazbe koje smisao nalaze u razvoju globalne svijesti i osposobljavanju pojedinca za aktivno sudjelovanje u rješavanju problema pomirenja ljudskog opstanka i osiguranja razvoja. Iako je izobrazba odavno prestala biti sama sebi cilj, sada se nedvojbeno određuje kao jedan od najvažnijih instrumenata za poticanje promjena u ponašanju i stilu života, svjetonazoru, umijećima i vrijednosnim sustavima koji bi trebali pridonijeti ciljevima humanog razvoja (Tye, 1992).

Zahtjev da se izobrazbom razvija osjećaj globalne povezanosti i suodgovornosti za zajedničku sudbinu potiče dinamičan ali i kritičan odnos prema informacijama, pluralističnu percepciju i snošljivost na različitost, prihvaća etika skromnosti, pa i siromaštva, smanji proizvodna i potrošačka poma koja se iscrpljuje temeljna supstancija života na zemlji, ukratko, da se njime osigura povezivanje demokratskih načela građanskog društva, etike odgovornosti i solidarnosti, kulture mira i ljudskih prava i zdrave okoline, u najvećoj je mjeri posljedica prihvaćanja ideje održivoga razvoja kao referentnog okvira za promišljanje ljudske sudbine i globalno djelovanje.

Izdvajanje održivog razvoja kao konačnog okvira djelovanja ne samo što jasno ukazuje na prijeku potrebu ograničavanja čovjekova utilitarno-centričnog odnosa prema svijetu nego, štoviše, otvara pitanje uređenja pretpostavki za takvo djelovanje, osobito onih koji se danas pojavljuju kao dio procesa globalizacije, a o kojima smo govorili u prethodnom dijelu teksta.

GLOBALIZACIJA KAO POKRETAČ GLOBALNIH PROCESA DIFERENCIJACIJE

Svoditi globalne društvene promjene isključivo na globalizaciju, u smislu u kojemu smo taj pojam odredili na početku ovog rada, tj. kao proces ujedinjenja svijeta prema obrascu zajedničkih pretpostavki, znači zanemariti niz jednako zanimljivih pojava. Obnova etničkih i nacionalnih identiteta u razvijenim zemljama, borba starosjedilačkih skupina za osiguranje posebnog statusa, pojava novih postkolonijalnih i postkomunističkih nacionalnih država, buđenje i, općenito, jačanje primordijalnih veza među ljudima umjesto racionalnih projekata društvene povezanosti, uokviruje sliku svijeta koja je u suprotnosti s vizijom globalnog ujedinjenja.

Mnogi autori drže da je zaokupljenost svijeta jedinstvenošću i diferencijacijom, s jedne, i ujedinjenjem, s druge strane, posljedica globalno proizvedenih ideja, pa pojavu "ograničenih političkih zajednica" vide kao odgovor na globalizaciju (Friedman, 1994; Viotti i Kauppi, 1993; Bauman, 1998). Neki ih izvode iz naravi kapitala kojemu su razlike prijeko potrebne kao uvjet širenja moći (Wallerstein, 1980). Drugi diferencijaciju objašnjavaju kao posljedicu nemoći pojedinca da u "proširenom svijetu" zadrži osjećaj cjeline i smisla života, zbog čega se on okreće neposrednijim oblicima društvene organizacije, kao što su vjera, nacija i etnicitet (Laidi, 1998). Treći interes za primordijalnim vezama spominju kao pokušaj zaštite grupnih interesa u svijetu ograničenih resursa koji je još daleko od toga da iskorištavanje prirodne i kulturne baštine čovječanstva uredi na proklamiranim načelima jednakosti, solidarnosti i suradnje (Glazer i Moynihan, 1976).

Kritički raščlanjujući proces globalizacije, S. Devalle (1992) naglašava da je on nastavio s dekulturnizacijom i dehistorizacijom subordiniranih naroda, skupina i pojedinaca koje je započela kolonizacija. Odbijajući nametnuti identitet, subordinirane skupine "reafirmiraju svoju ugroženu povijesnu i kulturnu posebnost i zagovaraju alternativne društvene (i političke) projekte".

Otpor prema pojavi alternativnih emancipacijskih programa "izranjajućih naroda" najčešće dolazi od onih autora koji u tomu jedino vide opasnost od destabilizacije svijeta. Do početka sedamdesetih mnogi su američki autori etničku i rasnu obnovu tumačili kao nazadovanje i tribalizaciju američkog društva i pisali o primitivnom plemenskom sentimentu koji ugrožava vitalne interese američke kulture i demokracije.

Prihvatanjem etničke, rasne i kulturne različitosti kao društvenog bogatstva u politici, znanosti o društvu i javnosti, napad na etničku diferencijaciju dolazi još samo iz redova najtvrdoglavijih autora koji ili ostaju vjerni evolucionističko-asimilacionističkoj matrici razvoja Zapada, ili pristaju na "eurocentrični multikulturalizam" (Schlezinger, 1992). Militantni predstavnici etničke obnove, osobito unutar crnačkoga političkog i duhovog pokreta, napadaju se zbog kulturnog separatizma, raspirivanja etničke mržnje, izmišljanja rasne i etničke tradicije, ali i zbog rastakanja vrijednosti klasične europsko-američke kulture u prosječnosti (Bloom, 1987).

Zaokret u tumačenju etniciteta nije bio samo posljedica jačanja utjecaja etničkih skupina nego i međunarodnih pritiska koji su polazili od Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih dokumenata u kojima je pravo naroda na samoodređenje shvaćeno kao jedno od temeljnih prava i sloboda čovjeka, a koje pretpostavlja skupnu pripadnost. Kako je ono izvi-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

ralo iz ideje društvene pravde, a etnicitet iz kolektivne patnje, obnova etničkog identiteta bila je prihvaćena kao ključni dio politike kolektivnog oslobođenja. Isti diskurs zadržan je i u tumačenju antikolonijalnih pokreta, ali je uskraćen pokretima za postkolonijalno nacionalno oslobođenje pod objašnjenjem da nije riječ o kolektivnoj patnji nego o nacionalizmu koji političke elite upotrebljavaju za kolektivnu mobilizaciju.

Naime, ideja kolektivnog prava od početka je vezana uz dvije kategorije samoodređenja: a) samoodređenje glede oslobođenja od vanjskog izvora patnje, kao što je imperijalizam, kolonijalizam i sl. (tzv. eksterno samoodređenje) i b) samoodređenje glede oslobođenja od unutarnjeg izvora podređivanja kao što je diktatura, strukturalna diskriminacija i sl. (tzv. interno samoodređenje). Obnova nacionalnog identiteta kao instrumenta samoodređenja naroda nije se našla ni u jednoj kategoriji. Nacionalno oslobođenje odbačeno je kao kolektivno pravo uz objašnjenje da načelo samoodređenja, odnosno suverenosti "pripada narodu a ne naciji" (v. Felice, 1996). To je, dakle, značilo da je, izvan kolonijalnog konteksta, sadržaj *Opće deklaracije o ljudskim pravima* ograničen samo na one pokrete kojima se ne mijenja politička karta svijeta s oдавno ucrtanim granicama nacionalnih država i da međunarodna javnost nije spremna prihvatiti postkolonijalne niti postkomunističke pokrete za nacionalno samoodređenje koji su u pravilu računali na prekrajanje tih granica. Je li to značilo da je međunarodna zajednica bila zaštitnik podjele nakon Drugoga svjetskog rata i razdoblja kolonijalizma, upravo zbog toga što je ta podjela bila jamstvo obuzdavanja nacionalnih "apetita": na Zapadu ih je nadzirala kapitalistička proizvodnja i građansko uređenje, a na Istoku protunacionalna ideologija komunističkih partija? Ako jest, je li i u kojoj je mjeri postojanje dualnog pristupa u tumačenju kolektivnih prava bilo odlučujuće za otpor kojim je odgovoreno na političko osamostaljenje Hrvatske iz socijalističke Jugoslavije početkom devedesetih?

U prilog tezi o postojanju otpora prema novim pokušajima prekrajanja granica koji je potaknut idejom nacionalnog oslobođenja, govori i učestalost termina "balkanizacija" kojim mnogi zapadni znanstvenici i mediji opisuju postkomunističke političke promjene u ovom dijelu Europe. Njime se želi naglasiti stav da je pojava novih nacionalnih država znak civilizacijskog nazadovanja, jer vodi društvenoj fragmentaciji koja izvire iz primordijalnog sentimenta, a ne društvenoj integraciji koja pretpostavlja racionalno prihvaćanje općih načela građanskog društva i demokracije (v. Friedman, 1994). Imajući na umu da je izraz skovan nakon stvaranja niza balkanskih država na ruševinama Austro-Ugarskoga i Otomanskog

Carstva, njegova uporaba predstavlja politički stav autora, osobito onda kad se izraz "balkanizacija" vezuje uz nacionalizam, a nacionalizam shvaća kao populistički konstrukt elite i instrument stvaranja nacionalne države kao "zamišljene zajednice" (Anderson, 1990).

Proglašavanje nacionalizma najvećim problemom današnjice (McCrone, 1998), ozbiljnijim i od globalizacije, opravdava se na dva načina. Jedan se odnosi na upravo spomenutu sklonost da se nacionalno samoodređenje isključivo svodi na populistički konstrukt koji ideje "krvne povezanosti" i "primordijalnog sentimenta" upotrebljava za uređenje nacionalne države kao nepotističke zajednice (Devalle, 1992). Drugi izvire iz globalnog iskustva Drugoga svjetskog rata kad je nacionalistička ideologija dovela u pitanje i sam smisao ljudske egzistencije. U kontekstu teze o nacionalizmu kao prijetnji svjetskoj sigurnosti nastavilo se s tumačenjem svih postkolonijalnih i postkomunističkih pokreta za nacionalno osamostaljenje.

Izuzmu li se najnovije teze o "liberalnom nacionalizmu" kojim se nastoji pomiriti sukob između slobode pojedinca i komunalne pripadnosti, tako što se sugerira da "nitko ne može biti neovisan o kontekstu, ali da svi mogu biti slobodni unutar konteksta" (Tamirundertakes, 1993), većina autora sklona je sukobe u današnjem svijetu svesti na postojanje dvaju međusobno isključivih modela države: nacionalnog i građanskog. A. D. Smith (1993), pak, pojam nacije oslobađa konteksta primordijalne povezanosti, pa spominje njezina dva modela: a) građanski model nacije koji polazi od zajedničkog teritorija, ustava i institucija i b) etnički model nacije utemeljen na zajedničkom podrijetlu članova skupine. Budući da građanski model polazi od načela jednakosti svih građana bez obzira na njihovo podrijetlo, drži se da je on jamstvo stabilnosti u svijetu i da, kao takav, opravdava proces građanske globalizacije. Pri razlikovanju i dalje se vrlo malo ili nimalo pozornosti posvećuje pitanju odnosa između nacionalne i građanske dimenzije unutar pojedinog modela. Naime, niti je građanski model oslobođen nacionalne dimenzije, niti je u naše vrijeme nacionalni model imun na načela građanske države. Životni uspjeh u razvijenim demokracijama Zapada uglavnom ne ovisi o podrijetlu, ali ovisi o učenju nacionalnog jezika, poznavanju nacionalne povijesti, poštovanju nacionalnih običaja i simbola koji su oznake dominantne skupine, dakle one koja je ključni nositelj nacionalnog identiteta. Pitanje, pak, etničkog identiteta, dakle podrijetla, uređeno je tako da se drži dijelom privatnog habitusa građana. Na drugoj strani, većina novih nacionalnih država je ustavima uređena kao parlamentarna demokracija u kojoj većinska skupina, dakle nositelj nacionalnog identiteta, ima ustavnu obvezu štiti prava manjinskih skupina (v. Spajić-Vrkaš, 1996).

Iako se dosta piše o nacionalizmu i etnicitetu, oni nisu jedini čimbenici globalnog razdvajanja. Raskol svijeta na bogati Sjever i siromašni Jug, na države "centra" i države "periferije", na zemlje Prvoga, Drugoga, Trećega i Četvrtoga svijeta, na države u kojima je nepismenost iskorijenjena i na one u kojima veći dio pučanstva nema priliku za školovanje, na vlasnike kapitala i na ovisnike o međunarodnoj humanitarnoj pomoći, na zemlje koje globalizacija jača i na one koje pri tome gube svoj identitet, potvrđuje tezu da je svijet sve jedinstveniji po svojem razdvajanju i da je diferencijacija izravan proizvod globalizacije.

Stoga bi A. Herb i njegovi suradnici (1988) mogli biti u pravu kad tvrde da gospodarski razvitak u suvremenom svijetu ne može donijeti poboljšanje životnih uvjeta većini svjetskog pučanstva, jer se promjene ne mogu postići promjenama u postojećem svjetskom poretku nego samo izmjenom samoga svjetskog sustava. Znači li to da je globalizacija, kako R. Robertson (1992) objašnjava, pitanje oblika ujedinjenja, ali ne i integracije svijeta u naivno funkcionalističkom smislu?

Sasvim je razumljivo da je, kao i glede prijenosa globalnih ideja o kojima smo prije govorili, diferencijacija potaknula brojne korjenite reforme odgoja i izobrazbe. Razvijene zemlje Zapada različito odgovaraju na izazove, ovisno o njihovom unutarnjem uređenju i strukturi pučanstva. U SAD se npr. kao odgovor na proces etničke obnove uvode programi multikulturalnoga ili multietničkog odgoja i izobrazbe u osnovne i srednje škole te etnički studiji na sveučilišta. Etnički, odnosno multikulturalni odgojno-izobrazbeni programi u SAD imaju trostruku ulogu: a) potiču razvoj etničke samosvijesti i samopoštovanja u djece; b) smanjuju poguban utjecaj kulturnog diskontinuiteta na uspjeh u školi i c) omogućuju višestruku akulturaciju i razvoj višestrukog identiteta (Banks, 1988). Po tome se ti programi i razlikuju od nekadašnjih kompenzacijskih programa uvedenih radi brže asimilacije kulturno drukčijih učenika. U Europi su, pak, sadržajno različiti programi interkulturalnog odgoja i izobrazbe u pravilu namijenjeni djeci migranata i pripadnika nacionalnih manjina. Njima se osigurava učenje jezika, povijesti i običaja zemlje podrijetla. Često se izrađuju uz pomoć stručnjaka iz matičnih zemalja i pretpostavljaju uporabu domovinskih udžbenika, a nastava se najčešće uređuje bilateralnim ugovorima.

Od kraja osamdesetih i početka devedesetih godina načelo kulturnog pluralizma sve više prodire u nacionalne prosvjetne politike, pa se programi interkulturalnog/multikulturalnog odgoja i izobrazbe namjenjuju svim učenicima. Njima se nastoji pomoći učeniku da uspostavi pozitivan odnos prema kulturama u svojoj i drugim zemljama svijeta, razvije sa-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

mosvijest, postane osjetljiv na etničke, rasne i kulturne stereotipe i predrasude, prihvati načela jednakosti, slobode i pravde u svojim odnosima prema drugima i drukčijima, ali i da razumije ulogu koju kultura njegove skupine ima u oblikovanju njegova osobnog načina mišljenja i njegovih stavova (v. Perrotti, 1995; Mitchell i Salsbury, 1996).

U postkomunističkim zemljama Srednje i Istočne Europe diferencijacija u odgojno-izobrazbenim programima izravna je posljedica potrebe da se redefinira razdoblje komunizma i odgovori nacionalnim prioritetima u izobrazbenom sektoru. S tim na umu, mijenjaju se ciljevi, zadaci i sadržaj školskih programa, organizacija škole i izobrazba učitelja. Izrada programa i odabir tema za udžbenike temelje se na kriteriju obnove nacionalnog identiteta i tradicije te jačanju patriotizma. Ključni problem s kojim se susreću prosvjetne politike jest izbor strategija obnove povijesnoga, društvenoga i kulturnog kontinuiteta koji je nasilno prekinut komunizmom. Sadržaji podliježu temeljitom mijenjanju i pročišćavanju, što se provodi na dva načina: a) izbacivanjem i b) dopunjavanjem. Metoda izbacivanja primjenjuje se na onim povijesnim, kulturnim i dr. sadržajima kojima se veličao komunistički poredak i marksističko tumačenje svijeta, a metoda dopunjavanja na onim sadržajima koji su ranije, zbog svojeg nacionalnog naboja, bili ili iskrivljeni ili zabranjeni. Slični problemi ne mimoilaze ni etničke zajednice i nacionalne manjine u postkomunističkim zemljama, osobito nove manjine koje nastaju raspadom višenacionalnih socijalističkih država. U zemljama u kojima rekonstrukcija nacionalne povijesti zahtijeva dijalog i dogovor među opozicijskim diskursima (Spajić-Vrkaš, 1997), bez obzira na to pripadaju li oni većini, manjini ili odnosima među njima, određivanje ciljeva, sadržaja i strategija odgoja i izobrazbe postaje krajnje zahtjevan i izazovan proces (Mitchell i Salsbury, 1996).

Osim problema rekonstrukcije nacionalnih vrijednosti u odgoju i izobrazbi, u postkomunističkim zemljama javlja se i problem uspostavljanja ravnoteže između nacionalne i građanske dimenzije odgoja i izobrazbe, jer je i građanska dimenzija predviđena ustavima svih postkomunističkih zemalja i, štoviše, predstavlja *conditio sine qua non* njihova punoga međunarodnog priznanja i integracije u grupaciju najrazvijenijih demokracija svijeta. To znači da se pred prosvjetne politike postkomunističkih zemalja postavlja pitanje: trebaju li se programima, udžbenicima i ozračjem škole jačati etnocentrizam i nacionalizam i produbljivati ograde prema drugima, ili se njima, uz uvažavanje ključnih nacionalnih interesa, kao što je učenje povijesti, jezika, kulture i sl. te razvijanje privrženosti nacionalnim vrednotama, treba razvijati osjećaj za međusobnu povezanost, ovisnost i suradnju u svijetu. Drugim ri-

ječima, je li moguće uravnotežiti nacionalne i građanske kriterije prilikom izrade programa i izbjeći zamke etnocentrizma i nacionalizma, koji vode nacionalnoj izolaciji, a ne integraciji u svijet "različitih jednakosti"? Iskustvo izrade reformiranih programa odgoja i izobrazbe u zapadnim demokracijama nedvojbeno pokazuje da je zaštita nacionalnih interesa u odgoju i izobrazbi, odnosno učenju nacionalnog jezika, povijesti i kulture, neproblematična ako se temelji na promicanju ključnih vrijednosti građanskog društva, kao što su opća ljudska prava i slobode, društvena odgovornost, pravo i pravda, jednakost te pluralizam i snošljivost.

Iz toga proizlazi da se problem odnosa između nacionalne i građanske dimenzije u odgoju i izobrazbi ne rješava politikom "ili-ili", nego politikom "i" koja omogućuje učeniku da sebe i svoju zemlju misli kroz druge i svijet kao cjelinu jezikom identiteta i samosvijesti, ali i jezikom općih prava, sloboda, jednakosti i odgovornosti. Samo je takva svijest, uostalom, u stanju pomiriti procese diferencijacije i globalizacije i staviti ih u službu osobnoga, nacionalnoga i globalno održivog razvoja.

APOKALIPSA ILI RAJ

Jesu li današnji poticaji za promjene odgoja i izobrazbe zaista ulaznica u zlatno doba učenja, u osnaživanje pojedinačnih snaga kao pretpostavke općih promjena, kako smo najavili na početku ovoga rada, ili su naše pojedinačne snage već odavno zdrobljene u gordijskom čvoru političkih i znanstvenih retorika kojima je idilična slika svijeta kao miroljubive cjeline, nasuprot stvarnosti straha, nesigurnosti i patnje, prijeko potrebna kao učinkovit instrument opsjenarskog samoodržanja? Je li moguće još tvrditi, u uvjetima koje smo opisali, da izlaz iz opće krize ovisi isključivo o jačanju pojedinačnih, dakle gotovo privatnih snaga? Ili je i sama ideja o moći pojedinačnoga nad njemu oduzetom stvarnošću samo dio retorike koja je pred globalizacijom uplašena sama sobom? Uostalom, što danas mislimo pod pojedinačnom moći?

Velik dio povijesti pojedinac je bio to što jest u mjeri u kojoj je slijedio društvena pravila svoje osobnosti. Prije stotinjak godina znanost ga uspijeva iščupati iz skupine, laskajući mu da on jest to što jest upravo zato što nije ono što mora biti nego što jest po sebi samome. Zatečen "novom istinom" o sebi, ali s povjerenjem u ono što tek treba biti, kreće u potragu za svojom lako obećanom neponovljivošću. Što dalje odmiče, sve su češći spektakli kojima ga se dočekuje i sve raznovrsnije uprizorene uloge koje mu se nude. Nakon brojnih ulazaka i izlazaka iz sebe-sama-koji-to-još-nije, naslućuje da je pretvoren u "golog majmuna", ovisnika o konstruiranom odrazu koji njegovu stvarnu rubnost i beznačajnost pretvara u osob-

nost. Zbunjen nestalnošću slike i opterećen sumnjom da bi sutra uopće trebalo doći, vraća se natrag sa samo jednom mišlju – da više ne bude sam dok još nije to što treba biti. A tako, na točki s koje je upućen na (samo)traženje, ponovno ga čekaju isti ceremonijal-majstori nudeći mu još jednu novu ulogu koja bi mu trebala objasniti da on jest to što jest upravo zato što jest ono što mora biti, a ne ono što jest po sebi samom. Nakon svega, je li cyberspace to što nam ostaje kao jedini mogući put da naučimo sebe mimo i usprkos stvarnosti?

LITERATURA

- Anderson, B. *Nacija – zamišljena zajednica: Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma. Školska knjiga* 1990.
- Banks, J. A. *Multiethnic Education: Theory and Practice*. Drugo izdanje. Allyn and Bacon, 1988.
- Barber, B. R. i Battistoni, R. M. *Education for Democracy: Citizenship, Community, Service*. Kendal/Hunat, 1992.
- Bauman, Z. *Globalization: The Human Consequences*. Columbia University Press, 1998.
- Bloom, A. *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. Simon and Schuster, 1987.
- Braybrooke, M. (ur.) *Stepping Stones to a Global Ethics*. SCM Press, 1992.
- Devalle, S. B. C. *Discourses of Ethnicity: Culture and Protest in Jharkhand*. Sage, 1992.
- Featherstone, M. *Consumer Culture and Postmodernism*. Sage, 1991.
- Felice, W. F. *Taking Suffering Seriously: The Importance of Collective Human Rights*. State University of New York Press, 1996.
- Friedman, J. *Cultural Identity and Global Process*. Sage, 1994.
- Fukuyama, F. *The End of History and the Last Man*. Avon Books, 1993.
- Ginneken, J. van *Understanding Global News: A Critical Introduction*. Sage, 1998.
- Glazer i Moynihan (ur.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Harvard University Press, 1976.
- Globalization and Citizenship*. Izvješće Međunarodne konferencije UN-RISD-a. UN Research Institute for Social Development, 1996.
- Hefner, R.W. "Civil society and democracy." *Civnet Journal*: 2, 1998, 3.
- Herb, A. et al. *Development as Social Transformation: Reflection on the Global Problematique*. UNU Press, 1988.
- Jameson, F. i Miyoshi, M. (ur.) *The Cultures of Globalization*. Duke University Press, 1998.
- Laidi, Z. *A World Without Meaning: The Crisis of Meaning in International Politics*. Routledge, 1998.
- Mougniotte, A. *Ođajati za demokraciju*. Educa, 1995.
- McCrone, D. *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors*. Routledge, 1998.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

Mitchell, B. M. i Salsbury, R. E. *Multicultural Education: An International Guide to Research, Policies and Programs*. Greenwood Press, 1996.

Noam, E. M. i Wolfson, A. J. (ur.) *Globalism and Localism in Telecommunications*. Elsevier Science, 1997.

OECD Work on Sustainable Development: A Discussion Paper on Work to Be Undertaken Over the Period 1998-2001. OECD Publications, 1998.

Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development. UNU Press, 1995.

Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford University Press, 1987.

Pečujlić, M.; Blue, G. i Abdel-Malek, A. (ur.) *Science and Technology in the Transformation of the World*. UNU Press, 1992.

Perotti, A. *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Educa, 1995.

Schlesinger, A. Jr. *The Disuniting of America*. Norton: 1992.

Smith, A.D. *National Identity*. University of Nevada Press, 1993.

Spajić-Vrkaš, V. "(De)konstrukcija (de)konstruiranega: Antropološka teorija in socialna konstrukcija identitete". *Časopis za kritiko znanosti*: 24, 1996, 178, 103-122.

Spajić-Vrkaš, V. Cultural discontinuity and search for identity: The case of post-communist Croatia. U: Kukoč, M. i Polokhalo, V. (ur.) *Ukraine and Croatia: Problems of Post-Communist Societies*. Croatian Commission for UNESCO, 1997, 103-114.

Robertson, R. Globalization: Social Theory and Global Culture. Sage and Theory, *Culture and Society Journal*, 1992.

Tamirundertakes, Y. *Liberal Nationalism*. Princeton University Press, 1993.

Tye, K. A. (ur.) *Global Education: A Study of School Change*. State University of New York Press, 1992.

Viotti, P. R. i Kauppi, M. V. *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*. MacMillan, 1993.

Wallerstein, I. *The Capitalis World-Economy*. Cambridge University Press, 1980.

Globalization and Education: The Apocalypse of Paradise or the Paradise of Apocalypse

Vedrana SPAJIĆ-VRKAŠ
Faculty of Philosophy, Zagreb

By describing the shift from the so-called "golden age of school" and the "golden age of education" to the "golden age of learning", the author claims that the contemporary changes in education which stress learning, are the outcomes of three factors: globalization, post-modern changes in science, and the policies and programs of international organizations and NGOs. Focusing her interest on globalization defined as a series of inter-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 8 (1999),
BR. 4 (42),
STR. 579-600

SPAJIĆ-VRKAŠ, V.:
GLOBALIZACIJA...

related changes leading to establishing the world as a whole, she uses critical analysis to show that educational changes may be explained by an impact of four globalization trends: a) globalization as a process of economic integration, b) globalization as a process of democratic integration, c) globalization as a process of moral integration, and d) globalization as a basis for global processes of differentiation. While describing the influence of each of these trends, she addresses the questions of corporate impact on national systems of education, development of civic and democratic literacy as preconditions for the third generation of human rights protection, development of awareness of interconnections and common responsibility in the context of global ethics and sustainable development, and of the impact the processes of ethnic and national differentiation have on education in developed and post-communist countries.

Globalisierung und Bildungswesen: Apokalypse des Paradieses oder paradiesische Apokalypse

Vedrana SPAJIĆ-VRKAŠ
Philosophische Fakultät, Zagreb

Die Verfasserin beschreibt den Übergang vom sog. goldenen Zeitalter der Schule und des Bildungswesens zum goldenen Zeitalter des Lernens und stellt die These auf, daß die aktuellen Veränderungen im Bildungswesen, welche die Dimension des Lernens betonen, auf drei Faktoren zurückgehen: Globalisierung, postmoderne Umbrüche im Bereich der Wissenschaft sowie ferner Politik und Programme internationaler Institutionen und NGOs. Die vorliegende Arbeit beschränkt sich auf die Auswirkungen der Globalisierung, die bestimmt wird als eine Reihe miteinander verbundener Veränderungen, welche auf die Neuordnung der Welt als eines Ganzen ausgerichtet sind. Anhand einer kritischen Analyse wird bewiesen, daß die Veränderungen im Bildungswesen auf vier verschiedene Trends zurückgehen: a) Globalisierung als Vereinigungsprozeß von Markt und Wirtschaft, b) Globalisierung als Prozeß der demokratischen Vereinigung, c) Globalisierung als Prozeß der moralischen Vereinigung und d) Globalisierung als Auslöser globaler Differenzierungsprozesse. Die Verfasserin erklärt die Auswirkungen der einzelnen Trends und beschäftigt sich im folgenden mit verschiedenen Fragen. Dazu gehören: der Einfluß von Korporationen auf nationale Bildungssysteme, die Anregung von Informiertheit und Initiativen im Bereich der demokratischen und der Bürgerrechte als Voraussetzung zum Schutz der dritten Menschenrechtsgeneration, das gesteigerte Bewußtsein über die gemeinsame Verbundenheit und Verantwortung im Kontext einer globalen Ethik und nachhaltigen Entwicklung, ferner die Auswirkung von Prozessen ethnischer und nationaler Differenzierung auf das Bildungswesen in entwickelten und in postkommunistischen Staaten.